

İmam Âsım'ın Eleştiriye Maruz Kalan Kıraatleri

Süleyman Kılıç | [0000-0002-8106-617X](tel:0000-0002-8106-617X) | hfkklcsuleyman@gmail.com

Öğretim Görevlisi Dr. | Selçuk Üniversitesi | İlahiyat Fakültesi | Kur'an-ı Kerim ve Kıraat İlmi Anabilim Dalı | Konya | Türkiye

<https://ror.org/045hgzm75>

Atıf: Kılıç, Süleyman. "İmam Âsım'ın Eleştiriye Maruz Kalan Kıraatleri", *Artuklu Akademi* 11/2 (Aralık 2024), 391-410. <https://10.34247/artukluakademi.1536955>

Öz: Bu makalede İmam Âsım (ö. 127/745) ve râvileri Hafs b. Süleyman (ö. 180/796) ile Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş'ın (ö. 193/809) eleştirilen kıraatleri konu edilmiştir. Araştırmanın amacı ve sınırı, Âsım ve iki râvisinden gelen rivayetlerin eleştirilenlerini ortaya koymaktır. Âsım'ın bazı kıraat uygulamaları Arap dili ve Mushaf imlasına uygun olmaması gerekçesiyle eleştirilmiştir. Çalışmada Âsım'ın eleştirilen kıraatleri hangileridir? sorusunun cevabını ortaya koymak amaçlanmaktadır. Çalışma, nitel araştırma yöntemlerinden "kaynak tarama" metoduyla yapılacak bir durum çalışmasıdır. Ulaşabildiğimiz kadarıyla Âsım'ın tenkide tâbi tutulmuş on üç kıraati bulunmaktadır. Bu eleştirilerin de Basra ve Bağdat prensibinde yetişen dil âlimleri ve onların öğrencileri tarafından yapıldığı ve bu okuyuşların kıraat âlimleri tarafından normal karşılandığı tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Kur'an, Kıraat, Âsım, Hafs, Şu'be, Şaz.

Makale Bilgileri

Değerlendirme	İki Dış Hakem / Çift Taraflı Körleme
Geliş Tarihi	21.08.2024
Kabul Tarihi	09.10.2024
Yayın Tarihi	31.12.2024
Etik Beyan	Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur.
Benzerlik Taraması	Yapıldı- intihal.net
Etik Bildirim	artukluakademi@gmail.com
Çıkar Çatışması	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir.
Lisans	Yazarlar dergide yayınlanan çalışmalarının telif hakkına sahiptirler ve çalışmalarını CC BY-NC 4.0 lisansı altında yayımlanmaktadır
Dizinleme Bilgileri	Dergi TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's ve ATLA'da taranmaktadır.

Imam Âsim's Controversial Qiraats

Süleyman Kılıç | [0000-0002-8106-617X](tel:0000-0002-8106-617X) | hfkklcsuleyman@gmail.com

Lecturer Dr. | Selçuk University | Faculty of Theology | Department of Qur'an Reading and Qur'an Science
Konya | Türkiye

<https://ror.org/045hgzm75>

Citation: Kılıç, Süleyman. "Imam Âsim's Controversial Qiraats", *Artuklu Akademi* 11/2 (Dec 2024), 391-410. <https://10.34247/artukluakademi.1536955>

Abstract: This article deals with the criticized qiraat of Imam 'Asim (d. 127/745) and his narrators Hafs b. Sulayman (d. 180/796) and Abū Bakr Shu'be b. Ayyāsh (d. 193/809). The aim and limit of the research is to reveal the criticisms against Âsīm and the narrations from his two narrators. Which are the criticized qiraats of Âsīm? Our goal is to reveal the answer to this question. The study is a case study in which the "literature review" method, one of the qualitative research methods, is applied. As far as we can reach, there are thirteen qiraats by Âsīm that were subjected to criticism. It has been established that these criticisms originated from linguists trained in Basra and Baghdad, along with their students, and that these variants were deemed valid by the recitation scholars.

Keywords: Qur'an, Qiraat, Asim, Hafs, Shu'be, Shaz.

Article Information

<i>Reviewers</i>	Two external reviewers / Double-blind
<i>Date of Submission</i>	21.08.2024
<i>Date of Acceptance</i>	09.10.2024
<i>Date of Publication</i>	31.12.2024
<i>Ethical Statement</i>	Ethical principles were followed during the preparation of this study.
<i>Plagiarism Checks</i>	Done- intihal.net
<i>Complaints</i>	artukluakademi@gmail.com
<i>Conflict of Interest</i>	No conflict of interest declared
<i>License</i>	The authors own the copyright of their work published in the journal and their work is published under the CC BY-NC 4.0 license.
<i>Indexing Information</i>	The journal is indexed in TrDizin, DOAJ, EBSCO, ERIH PLUS, Ulrich's and ATLA.

Giriş

Hız. Peygamber'e (s.a.v.) inen Kur'an âyetleri bir yandan hafızalara kaydedilirken diğer yandan da o günün şartlarına göre yazı malzemesi olarak kullanılan eşyalar üzerine yazdırılıyordu.¹ Bidayetten nihayete 23 yıllık tenzil sürecinin hitâma ermesiyle son ramazan ayında iki defa "arza-i ahire" yapıp Kur'an-ı Kerim'in, Hız. Peygamber (s.a.v.) dönemine ait kıraati ve yazımı tamamlanmıştı.² Rasûlüllah (s.a.v.) kendisine indirilen Kur'an âyetlerini bir yandan ezberliyor diğer yandan da yazdırıyordu. Ayrıca sahâbileri, Kur'an'ı öğrenmeye teşvik edip onlara öğretiyordu. Arap olmayan toplumların Müslüman olmasıyla birlikte sayısı hızla artan Müslüman nüfusun arasında çocuklar, yaşlılar, farklı lehçe ve dili olan insanlar oldukça fazlaydı. Bu kimselerin Kur'an'ı tek harf/kıraat üzerine tilavet etmelerinin zor olacağı gibi nedenlerle Allah Teâlâ tarafından Cebrail vasıtasıyla Kur'an'ın birden fazla kıraat üzerine (ahrufu's-seb'a) okunmasına müsaade edildi.³ Ruhsata dayalı bu okuyuşlar sahâbe tarafından özümsemi. Netice olarak Hız. Peygamber döneminde Kur'an'ın tamamı birbirinden farklı çeşitli malzemeler üzerine yazılarak kayıt altına alındı ve yedi harf üzere ezberlenerek hafızalarda korundu.

Hız. Ömer (ö. 23/644) hafız sahâbilerin şehit olması sonucunda 'Kur'an'ın zayı olacağından korkuyorum'⁴ diyerek endişesini dile getirmiş ve Hız. Ebû Bekir'i (ö. 13/634) Kur'an'ı toplamaya teşvik etmiştir. Dolayısıyla Hız. Ebû Bekir çeşitli yazı malzemeleri üzerine kayıtlı bulunan Kur'an âyetlerini Zeyd b. Sâbit'in (ö. 45/665 [?]) başkanlığında şahitler huzurunda bir Mushaf haline getirmiştir.⁵ Âyet ve sûre tertipleri, Hız. Peygamber'in (s.a.v.) yazdırıp ezberlettiği kayıtlara uygun olarak birebir korunmuştur. Bu Mushaf, daha sonra Hız. Ömer'e geçmiş, onun vefatından sonra da kızı ve Peygamberimizin (s.a.v.) zevcesi olan Hız. Hafsa'ya (ö. 45/665) verilmiştir. Hız. Hafsa'nın vefatına kadar yanında kalan bu Mushaf, Hız. Osman (ö. 35/656) zamanında çoğaltılmıştır.⁶

İslâm coğrafyasının genişlemesiyle birlikte farklı milletlerden insanlar İslam'a girmiştir. Farklı dillere sahip olan bu kimselerin Müslüman olması, Arap dili ve Kur'an kıraatine yeni bir çalışma kazandırmıştır. Bu dönemde özellikle Kur'an öğretiminde yedi harften kaynaklı birtakım problemler ortaya çıkmıştır. Son tahlilde ruhsata dayalı okuyuşlar Müslümanlar arasında bir takım okuyuş ihtilaflarına neden olmuş, Azerbaycan ve Ermenistan seferlerinden sonra halife Osman (r.a.) duruma el koyup istinsah faaliyetine başlamıştır.⁷ Yaklaşık beş sene süren bu süreç sonunda -farklı rivayetlerin olmasıyla birlikte- biri hilafet makamına diğer nüshalar ise Mekke, Medine, Basra, Kûfe, Şam, Yemen ve Bahreyn'e gönderilmiştir.⁸ Her Mushaf'la birlikte bir de kâri/Kur'an öğretmeni gönderilmiştir. Abdullah b. Sâib (ö. 70/689-90) Mekke'ye, Âmir b. Abdülkays (ö. 55/675) Basra'ya, Ebû Abdurrahman es-Sülemî (ö. 73/692) Kûfe'ye, Mugîre b. Ebû Şihâb (ö.

¹ Ebû Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, thk. Muhibbiddîn Abdussiccân Vâiz (Beyrut: Dâru'l-Beşeri'l-İslâmiyye, 2002), 1/148-149.

² Kıraatin terim manalarından biri şöyledir: "Allah Teala'nın kitabını nakledenlerin dinledikleri gibi, hazıf-isbat, harekeli okuma-sükünlü okuma, vakıf-fasil (vasıl) ve bununla beraber telaffuz şekli, ibdâl ve diğer vecihlerden olan ittifak ve ihtilaflarını bilmektir." Ahmed b. Muhammed el-Bennâ, *İthâfîl-fuzalâi'l-beşer bi'l-kırâ'ati'l-erba'ate 'aşer*, thk. Şaban Muhammed İsmail (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1987), 1/67.

³ Yedi harfle ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Abdurrahman Çetin, *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2013), 44-106.

⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *el-Câmi u's-sahîh*, nşr. Râid Sabri ibn Übeyy Alfe (Riyad: Dâru'l-Hadara li'n-Neşri ve't-Tevzi', 2010), "Fedâilu'l-Kur'an", 3 (No. 4986).

⁵ Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/153-166.

⁶ Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr fi'l-kırâ'ati'l-üşr*, thk. Cemalettin Muhammed Şerif (Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2014), 1/116; Nebil Muhammed İbrahim Âlu İsmail, *Kıraat İlmî (Doğuşu Gelişmesi ve İslami İlimlere Etkisi)*, çev. Yavuz Frat (Kayseri: Kimlik Yayınları, 2021), 117-119.

⁷ Sicistânî, *Kitâbü'l-Mesâhif*, 1/196-215; Ebû Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dânî, *el-Mukni' fi marifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*, thk. Nura binti Hasan b. Fahd el-Hamid (Riyad: Dâru't-Tedmuriyye, 2010), 141-169.

⁸ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/117.

91/710) Şâm'a gönderilmiş, Zeyd b. Sâbit ise Medine'de kalarak kıraat öğretimiyle görevlendirilmiştir.⁹

Kur'an'da hareke ve noktalamanın bulunmamasından dolayı tilavette lahn yapılabiliyordu. Bu sebepten dolayı da Kur'an-ı Kerim'i okumayı kolaylaştıracak işaretlere gerek duyulmuştu. Dolayısıyla Basra valisi Ziyad b. Ebîh (ö. 53/673), tâbiîn'in büyüklerinden sayılan Ebü'l-Esved ed-Düelî'yi (ö. 69/688) görevlendirip Kur'an-ı Kerim'in harekelenmesini (nakt) sağlamıştır.¹⁰ Daha sonra Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin talebeleri Nasr b. Âsım (ö. 89/708) ve Yahya b. Ya'mer (ö. 129/746) benzer harflere noktalama (i'câm) işaretlerini ekleyerek Kur'an'ın lahn yapılmadan okunmasına katkı sunmuşlardır. Sonrasında ise nakt ve i'câm için konulan noktaların karıştırılma problemini önlemek amacıyla Halil b. Ahmed (ö. 175/791) tarafından harflerin minyatüre edilmiş şekilleri eklenerek bu işe en son hali verilmiştir.

Kıraat ihtilaflarının giderek arttığı, vecihleri ve tarikleri birbirinden ayırt edebilecek gücü olmayan kimselerin, bu konuda söz söylediği bir zamanda, kıraat imamlarının yaptığı hizmetler takdirlerin fevkindedir.¹¹ İhtilafların çoğaldığı zabtın azaldığı bir dönemden bahseden İbnü'l-Cezeri (ö. 833/1429) şöyle demektedir: "Bu esnada ümmetin cesur yürekli âlimleri ve imamları, güçlerinin yetebildiği kadar çalıştılar. Doğru ile yanlışın arasını ayırdılar. Harfleri ve kıraatleri toplayıp, vecihleri ve rivayetleri nispet ettiler. Meşhur ile şaz kıraatleri, sahih ile fezz (tek başına kalan, alışılmamış) kıraatlerin arasını, vazettikleri/koydukları/belirledikleri usullere göre ayırdılar."¹²

394

Hz. Osman döneminde ihtilafa sebep olan ruhsata dayalı okuyuşlar, istinsah faaliyetinin yapılmasının ardından bu alanda ihtisas sahibi âlimlerin yetişmesini sağlamıştır. Kur'an-ı Kerim'in harekelenmesi ve noktalanması bu devirde son halini alırken, farklı okuma vecihlerini ahzeden öğrenciler, isimlerine nispet edilecek olan kıraat birikimlerini ortaya koymuş ve artık bu alanda imam sayılan şahsiyetler olarak anılmışlardır. Bu olumlu gelişmelere zıt olarak sahih kıraatle sahih olmayan okumalar birbirine karıştırılmıştır. Bu durum kimi zaman bilerek yapılan bir lahn, kimi zaman da bilinçsizce yapılan bir problem olarak ortaya çıkmıştır. İşte bu tehlikeyi gören kıraat âlimleri bütün gayretlerini ortaya koyarak, birtakım kurallar geliştirmiş ve sahih olan kıraatlerle sahih olmayan kıraatleri birbirinden ayırt etmişlerdir. Artık kıraat vecihleriyle ilgili ihtilafın boyutu yön değiştirip sahih-sahi olmayan bir taksimatla birlikte, sahihlikle ilgili kriterlerin bir kısmını ihtiva etmeyen kıraatlerin şaz kavramıyla isimlendirilmesi yoluna gidilmiştir.

Bir kıraatin sahih kabul edilme şartları şunlardır: Senedinin sahih olması, Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği Mushaftan birine muvafık olması ve Arap dili vecihlerinden birine uygun olma maddeleridir.¹³ İki temel şart kimilerince tespit için yeterli olmakla beraber genel olarak kıraatlerin kabul edilmesi için üç şart ileri sürülmüştür. Bu üç maddeden birini sağlayamayan okuyuş şaz veya zayıf kıraat olarak değerlendirilmiştir.¹⁴ İster yedi kıraat ister on kıraat imamından olsun,

⁹ Muhammed Abdülazîm Zürkânî, *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kurân*, thk. Fevâz Ahmed Zemerli (Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1995), 1/330; Ahmed Aliyyü'l-İmam, *Tarih ve Dilbilimi Kaynakları Işığında Kur'an'ın 10 Kıraati*, çev. Süleyman Gündüz (İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2010), 60.

¹⁰ Ebü Amr Osmân b. Saîd b. Osmân ed-Dâni, *el-Muhkem fî nakti'l-mesâhif*, thk. Muhammed Hasan İsmail (Beyrut: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 2004), 12-13; Abdurrahman Çetin, *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerim Tarihi* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2012), 92-93.

¹¹ Necâti Tetik, *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İliminin Talimi* (İstanbul: İşaret Yayınları, 1990), 59.

¹² İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/124.

¹³ Ebü'Zür'a Abdurrahman b. Muhammed İbn Zencele, *Hucetü'l-kiraât*, thk. Saîd Afganî (Beyrut: Müessesetü'r-Rasale, 1997), 11-12; Hammûş b. Muhammed el-Kaysî Mekki b. Ebî Tâlib, *el-İbâne an meâni'l-kirâât*, thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebi (Kahire: Dâru Nehda, 1960), 51-52; Ebü'l-Kasım (Ebü Muhammed) Şihâbüddin Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm Ebü Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-meâni min hurzi'l-emânî fi'l-kirââti's-seb'a*, thk. İbrahim Atve Avaz (Kahire: Dâru'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1981), 5; İbnü'l-Cezeri, *en-Neşr*, 1/124.

¹⁴ Ebü Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-meâni*, 5.

Arap dili vecihlerinden birine veya Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği resmî Mushaftan birinin imlasına uygun olmaması durumunda bu kıraatin senedi sahih olsa dâhi eleştiriyeye tâbi tutularak şaz kıraat olarak değerlendirilmiştir.¹⁵ Bu eleştiriyeyi yapan kimi zaman on kıraat imamından biri kimi zaman da Arap dili ve nahiv âlimi ya da Kur'ân-ı Kerim'i dilsel yönden tefsir eden âlimlerdir.

İmam Âsım'ın (ö. 127/745) kıraatine dair çalışmalar tedvin sürecinden günümüze devam etmektedir. Bu çalışmalar bazen müstakil olarak bazen de diğer imamlarla mukayese edilerek ele alınmıştır. Fakat Âsım'ın eleştiriyeye maruz kalan kıraatleri tespit edebildiğimiz kadarı ile müstakil bir makale olarak çalışılmamıştır. Âsım'ın eleştiriyeye konu olan kıraat vecihlerinin bir kısmı Hasan Hüseyin Havuz'un "*Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraatı (Şu'be ve Hafş Rivayeti)*" başlıklı doktora tezinde ele alındığı görülmüştür. Havuz sahih kıraatlerin eleştirilmesine dair 12 örnek sunmuştur.¹⁶ Bu örneklerin bir kısmı Âsım'ın eleştiriyeye maruz kalan kıraat örneklerini içermekte olup eksik yönleri bulunmaktadır. Yani Âsım'ın eleştiriyeye maruz kalan kıraatlerinin belli bir kısmını vermektedir. Anlaşılan Havuz eleştiriyeye maruz kalan sahih kıraatlerden belirli örnekler sunmayı yeterli görmüştür. Dolayısıyla bizim çalışmamızdan farklılık arz etmektedir. Çünkü biz sadece Âsım'ın eleştiriyeye maruz kalan kıraat örneklerini ele alacağız. Bu sebeple Havuz'un eksik bıraktığı kıraat örnekleriyle¹⁷ birlikte Âsım'ın eleştirilen diğer kıraatlerini etraflıca inceleyeceğiz. Ayrıca İdris Yiğit'in "*Temel Meseleleriyle Kıraat ve Tecvid İlminde Lahn Olgusu*" başlıklı doktora tezi bizim çalışmamızla ortak yönleri bulunmaktadır.¹⁸ Yiğit'in tezi yöntem, mahiyet ve kapsam açısından daha farklı bir çalışma olup lahn kavramıyla ilgilidir. Bizim çalışmamız ise daha sınırlı olup sadece Âsım'ın eleştiriyeye maruz kalan kıraat vecihlerini kapsamaktadır.

Bu makalede bir kıraatin sahih olması için öne sürülen kriterlerden Arap dili vecihlerinden birine uygun olma maddesinin, Âsım'ın¹⁹ kıraatinde ihlal edildiği iddiası ele alınacaktır. İmam Âsım'ın kıraatinde ihlal edildiği gerekçesiyle sunulan bu tarz okumalar "*lahn, galat, acem lisanı, mu'ib, münker, zayıf, şaz, caiz değil*" gibi kavramlarla eleştirilmiştir.²⁰ İmam Âsım'ın ve râvileri Hafş²¹ (ö. 180/796) ile Şu'be (ö. 193/809)²² rivayeti bağlamında eleştiriyeye konu olan kıraat uygulamalarını

¹⁵ İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/124.

¹⁶ Hasan Hüseyin Havuz, *Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraatı (Şu'be ve Hafş Rivayeti)* (Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022), 138-140.

¹⁷ Havuz, ele aldığı maddelerin ikisinde hatalı aktarım bulunmaktadır. Bunlar; Ahzâb 68 ve 11. maddede ele aldığı /hü zamirlerinin sâkin okunmaları. Havuz, *Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraatı (Şu'be ve Hafş Rivayeti)*, 138-140; Ferrâ dil yönünden bazı kıraat vecihlerini eleştirmiştir. Ahzâb 68'de bulunan "لغناً كثيراً" lafzını, Âsım dışındaki kıraat imamları "لغناً كثيراً" şeklinde okumuşlardır. İbn Mücâhid, İbn Âmir'in her iki şekliyle de okuduğunu aktarmıştır. Ebûbekir Ahmed b. Musa b. el-Abbâs et-Temimî el-Bağdadî İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a fi'l-kirâ'ât*, thk. Şevki Dayk (Kahire: Dâru'l-Meârif bi Mısır, 1972), 523-524; Ferrâ, Âsım kıraatini değil (يعني كثيراً), "كثيراً" şeklinde okunan diğer kıraat imamlarının vechini eleştirmiştir. Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, thk. Ahmed Yûsuf Necâti vd. (Mısır: Dâru'l-Misriyye, 1972), 2/351 İkincisi; hû zamirlerinin sâkin okunmalarıdır. Ferrâ bu gibi yerlerde zamirin sâkin kılınmasının Arap dilinde olduğunu vurgulamıştır. وقد جزم (تجزم الهاء وترفع) (تجزم الهاء وترفع) İlgili yerler için bk. Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'ân*, 1/388, 3/284.

¹⁸ İdris Yiğit, *Temel Meseleleriyle Kıraat ve Tecvid İlminde Lahn Olgusu* (Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024), 57-141.

¹⁹ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 70-71, 94-97; Ahmed b. Hüseyin el-İsbahânî en-Nisâbüri İbn Mihrân, *el-Gâye fi'l-kirâ'ât*'l-üşr, thk. Muhammed Gayâs el-Cenbâz (Riyad: Dâru's-Sevaf Yayıncılık ve Dağıtım, 1411), 79-96; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Siyeru alâmi'n-nübelâ*; thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1996), 5/256-261; Ebû Abdillâh Şemsüddin Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ'i'l-kibâre ale't-tabakâti ve'l-asâr*, thk. Tayyar Altıkulaç (İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995), 1/204-210; Mehmet Ali Sarı, "Âsım b. Behdele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1991), 3/475-476.

²⁰ Muhammed Abdülhalik İdime, *Dirâsâtün liuslûbi'l-Kur'âni'l-Kerim* (Kahire: Dâru'l-Hadis el-Kâhire, 2004), 1/40-41.

²¹ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 95-96; Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 1/287-290; Ebû'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Ali b. Yûsuf İbnü'l-Cezerî, *Gâyetü'n-nihâye fi esmâi ricâlî'l-kirâ'ât üli'r-rivâye*, thk. Ebû İbrahim Amr b. Abdullah (Kahire: Dâru'l-Lu'luât, 2017), 1/788-790; Tayyar Altıkulaç, "Hafş b. Süleyman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1997), 15/118-119.

²² Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bakınız: İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 94-98; Zehebî, *Marifetü'l-kurrâ*, 1/280-287; Tayyar Altıkulaç, "Ebû Bekr b. Ayyâs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/109-110.

konu edinen çalışmamız, bu eleştirilerin hangi gerekçeyle yapıldığı ve bu söylemlere verilen cevabı ele almaktadır.

1. İmam Âsım'ın Eleştiriye Maruz Kalan Kıraatleri

İmam Âsım, Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den (ö. 73/692) Alî b. Ebî Tâlib'in (ö. 40/661) kanalıyla aldığı kıraatini üvey evladı olan Hafs'a²³ aktarmıştır. Abdullah b. Mes'ûd (ö. 32/652-53) kıraatini Zirr b. Hubeyş b. Hubâşe'den (ö. 82/701) alan Âsım bu kıraat birikimini de diğer öğrencisi Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâs'a öğretmiştir.²⁴ Hafs'ın ve Şu'be'nin aktardığı bazı okuyuşlar eleştiriye maruz kalmıştır. Âsım'ın eleştiriye maruz kalan kıraatleri yedi alt başlıkta ele alınmıştır.

1.1. Bakara Sûresi 2/282. Âyet

...ذَلِكُمْ أَقْسَطُ عِنْدَ اللَّهِ وَأَقْوَمٌ لِلشَّهَادَةِ وَأَدْنَىٰ أَلَّا تَرْتَابُوا إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً تُدِيرُونَهَا بَيْنَكُمْ فَلَيْسَ عَلَيْكُمْ جُنَاحٌ أَلَّا...
...تَكْتُبُوهَا... "Böyle yapmanız Allah katında daha adaletli, şahitlik için daha destekleyici ve şüpheye düşmemeniz için daha uygundur. Borç ilişkisinin, aranızda alıp vererek bitirdiğiniz peşin ticaret olması müstesnadır; onu yazmamanızda sizin için bir sakınca yoktur."²⁵

Bakara 282'de yer alan "إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً" lafzı, Âsım kıraatine göre "تِجَارَةً حَاضِرَةً" şeklinde fethalı okunurken diğer kırat imamları bu iki kelimeyi dammeli olarak "تِجَارَةً حَاضِرَةً" formunda okumaktadırlar.²⁶ Taberî (ö. 310/923) bu iki kelimedeki çoğunluk okuyuşunun merfu, bazı Kûfe'li kurrânın ise fethalı okuduğunu aktarmakta ve ammenin okuyuşuna muhalif olması hasebiyle fethalı kıraati şaz olarak değerlendirmektedir.²⁷ Ayrıca dil açısından da bu okuyuş vechinin merfu olması gerektiğine dair örnekler sunmaktadır.²⁸ Fakat bu iki kelimenin fethalı okunması nahiv yönünden bir kusur oluşturmamaktadır. Bu iki kelimenin irabı şöyle olmaktadır. "تِجَارَةً" lafzı, "تَكُونَ" nakıs fiilinin haberi olmakta "حَاضِرَةً" kelimesi ise sıfattır. Kâne fiilinin ismi ise gizlidir. Dolayısıyla cümlenin takdiri "إِلَّا أَنْ تَكُونَ هِيَ أَيُّ التِّجَارَةِ" veya "إِلَّا أَنْ تَكُونَ تِجَارَةً حَاضِرَةً" şeklindedir.²⁹

Taberî, burada ve sonraki iki alt başlık hâlinde verilen "Mü'min 37 ve Meâric 16" âyetlerdeki eleştirisini, meşhur olan (mesâhifü'l-emsâr: Mekke, Medine, Basra, Kûfe ve Şam) şehirlerdeki kurrânın icma ettikleri kıraatine muhalif olmasından dolayı yapmaktadır. Taberî kendi yaşadığı dönemde önde gelen Mekke, Medine, Basra, Kûfe ve Şam'da meşhur olan kıraatlerden birine muhalif olan veya tek başına okunan kıraatleri şaz kapsamında değerlendirmiştir. Dolayısıyla Taberî'nin şaz algısı bu bölgelerde şöhret bulmamış olan kıraatleri kapsamaktadır. Bu minvalde Âsım'ın tek başına kaldığı kıraatleri onun algısına göre şazdır. Fakat bu şaz olma durumu sahih kıraat için gerekli olan sahih sened, Mushaf'a uygunluk ve Arap dili vecihlerinden birini ihtiva etme kriterlerinden birini ihlal değildir. Bu üç şarta uyan kıraatler genel olarak kabul edilirken, Taberî'ye göre ayrıca bu üç şarta şöhret bulma kaydını getirdiği görülmektedir. Taberî'nin bu tutumu İbn Mücâhid öncesi dönemin kıraat algısını yansıtmaktadır. Kıraat-i aşere imamlarının tek

²³ Hafs'ın tarikleri Ubeydullah b. Sabbâh ve Amr b. Sabbâh'dır. Hafs'ın tariklerinin toplam sayısı 52'dir. Recep Koyuncu - Süleyman Kılıç, "İbnü'l-Cezerî Öncesi Kıraat Ekollerine Genel Bakış", *Kilitbahir* 23 (18 Eylül 2023), 205.

²⁴ Ebû Bekir Şu'be'nin tarikleri Yahya b. Adem ve Yahya b. Muhammed el-Uleymî'dir. Şu'be'nin tariklerinin toplam sayısı 76'dır. Böylece Âsım'ın râvilerinin tariklerinin sayısı 128 kişi olmaktadır. Koyuncu - Kılıç, "İbnü'l-Cezerî Öncesi Kıraat Ekollerine Genel Bakış", 205.

²⁵ Hayreddin Karaman vd., *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir* (Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 2020), 1/446.

²⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 194; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 207.

²⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerir et-Taberî, *Câmi u'l-beyân an te'vili âyi'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî (Riyad: Dâru Hicr, 2001), 5/106-107.

²⁸ Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 5/107.

²⁹ Muhammed b. Yûsuf b. Ali b. Yûsuf b. Hayyân Esîrüddin el-Endelüsî Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, thk. Sıtkı Muhammed Cemil (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010), 2/739.

başına kaldığı okuyuşları şaz değildir. Dolayısıyla Taberî'nin sahih kıraatlerle ilgili eleştirilerini ihtiyatla karşılamak gerekmektedir.³⁰ Taberî'ye göre eleştiriyeye maruz kalan sahih kıraatler başlıca bir çalışma konusu olup daha kapsamlı bir çalışmada değerlendirilmesi önerilmektedir. Taberî'nin Mü'min 37 ve Meâric 16'daki eleştirdiği kıraatler ayrıca bir açıklamaya gerek duyulmaksızın alt başlıklar hâlinde verilmiştir. Çünkü bu iki âyette de Taberî'ye göre, ammenin okuyuşuna muhalif olma ilkesi bulunmaktadır.

1.2. Mü'min Sûresi 40/37. Âyet

Taberî'nin ammenin okuyuşundan saymadığı diğer bir kıraat, Mü'min 37'de bulunan "فَاطَلِعْ" lafzının sadece Hafs tarafından fethalı okunmasıdır.³¹ Taberî buranın sadece dammeli okunması gerektiğini bunun dışında okunmasını ise caiz görmediğini ifade etmektedir.³² Bu kelimedeki ayn harfini Âsım'ın diğer ravisi Şu'be'yle birlikte diğer kıraat imamı dammeli okumaktadırlar.³³

1.3. Meâric Sûresi 70/16. Âyet

Taberî'nin diğer bir eleştirdiği kıraat Meâric 16'da bulunan "نَزَّاعَةً" (kavurup soyan) kelimesinin mansup okunmasıdır. Taberî burada Arapça açısından fethalı okunabileceğini ama kıraat açısından ammenin okuyuşuna uymadığı için caiz olmadığını iddia etmektedir.³⁴ Bu âyette Taberî'ye göre, ammenin okuyuşuna muhalif olma ilkesi bulunmaktadır.

1.4. Enfâl Sûresi 8/42. Âyet

إِذْ أَنْتُمْ بِالْعُدْوَةِ الدُّنْيَا وَهُمْ بِالْعُدْوَةِ الْقُصْوَى وَالرَّكْبُ أَسْفَلَ مِنْكُمْ وَلَوْ تَوَاعَدْتُمْ لِاحْتِلَافِ فِي الْمِيعَادِ وَلَكِنْ لِيَقْضِيَ اللَّهُ أَمْرًا كَانَ ۖ إِكْرَامًا إِتْرَابًا ۚ إِنَّ اللَّهَ لَسَمِيعٌ عَلِيمٌ ۖ "İki birlik karşılaştığı sırada siz vadinin (Medine) daha yakın yamacında idiniz, onlar ise daha uzak olan yamaçta idiler, kervan da sizden daha aşağıda bulunuyordu. Eğer siz karşılaşma yeri ve zamanı hususunda anlaşma yapmaya çalışsaydınız aranızda ihtilâf çıkardı; fakat Allah, olmasını murat ettiği şeyi gerçekleştirmek için böyle yaptı; ta ki ölenin niçin öldüğü, yaşayanın niçin yaşadığı da apaçık ortaya çıksın. Kuşkusuz Allah her şeyi işitir, her şeyi bilir."³⁵

Bu âyette iki defa geçen "بِالْعُدْوَةِ" kelimesindeki ayn harfi damme ile okunduğu gibi kesra ile de okunmaktadır. Ayn harfinin dammesiyle "بِالْعُدْوَةِ" şeklinde Âsım'la birlikte Nâfi, İbn Âmir, Hamza, Kisâî, Ebû Ca'fer ve Halef okumaktadır. Ayn harfini kesra ile "بِالْعُدْوَةِ" şeklinde okuyan imamlar ise, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Ya'kûb'tur.³⁶

Kıraat imamlarından aynı zamanda dil ve nahiv âlimi ve Basra dil ekolünün kurucularından olan Ebû Amr, ayn harfinin dammeyle okunmasını lahn kavramını kullanarak eleştirmektedir.³⁷ Ebû Amr'ın öğrencisi Yezîdî'den kesralı okuyuşun Hicaz lügati olduğu ve hocasının bu kıraati münker kabul ettiği (نَكَرَ) aktarılmaktadır.³⁸

³⁰ Ahmet Küttükoğlu, "Taberî (ö. 310/923) İle İbn Atiyye'nin (ö. 541/1147) Kıraat Tercihlerine Yaklaşımları", Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD) 24/1 (30 Haziran 2024), 14.

³¹ Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 20/326.

³² Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 20/327.

³³ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 570.

³⁴ Taberî, *Câmi u'l-beyân*, 23/261.

³⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/693.

³⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 306; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 265; Ebu'l-Hasen Tahir b. Abdülmü'min İbn Galbûn, *Kitâbu't-Tezkira fi'l-kırâât*, nşr. Said Salih Züa'yme (İskenderiyye: Dâru İbn Haldun, 2001), 282; Nasr b. Ali b. Muhammed Ebû Abdillâh eş-Şirâzî el-Fesevî İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah fi vücihi'l-kırâât ve ilelihâ*, thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî (Mekke: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li-tahfizi'l-Kur'âni'l-Kerim, 1993), 2/579; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 491; Bennâ, *İthâf*, 2/79-80; Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekr el-Kastallânî, *Letâ'ifu'l-işârât li-fünûni'l-kırâât* (Medine: Merkezü Dirâsâti'l-Kurâniyye, 2013), 5/2274.

³⁷ İdime, *Dirâsât*, 1/40.

³⁸ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 491.

Hâlbuki bu kelime Arap dilinde جُنُودٌ-جُنُودٌ kelimelerinde olduğu gibi عُدُوَّةٌ-عُدُوَّةٌ şeklinde okunmakta³⁹ ve her iki kıraatinde Hicaz lügatinde bulunduğu vurgulanmaktadır.⁴⁰ Hatta dammeli okuyuşun kıyı kesimde yaşayan halkın lügati olduğu bildirilmekte ve ayn harfinin fethasıyla okunabildiği ve hepsinin aynı anlama geldiği ifade edilmiştir.⁴¹ Ebû Amr'ın dışında Ahfeş (ö. 215/830) "Araplardan kesra dışında başka bir okuyuş işitilmemiştir" diyerek dammeli kıraati eleştirirken Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) ise her iki lehçenin de Arap dilinde var olduğunu hatta dammeli okuyuşun daha çok kullanıldığını aktarmaktadır.⁴² Semîn el-Halebî'nin (ö. 756/1355) Ahfeş'e nispet ederek aktardığı ifade Ahfeş'in "Me'âni'l-Kurân" adlı eserinde yer almamaktadır. Hatta ilgili âyetin tefsirinde her iki kıraatle okunabileceğini aktarmış ayrıca عُدُوَّةٌ kelimesinde yer alan vâv harfinin "العُدِيَّةُ" şeklinde yâ ile okunduğuna dair bilgi de sunmaktadır.⁴³ Bu durumda şu ihtimallerden biri ortaya çıkmaktadır. Ebû Amr'a ya damme ile okunan kıraat ulaşmamıştır ya da Ebû Amr'ın eleştirdiği kıraat damme ile okunan kıraat değil ayn harfinin fetha ile okunmasıdır.⁴⁴ Bu iki ihtimal dâhilinde şunları ifade edebiliriz: Ebû Amr gibi büyük bir âlim bu kelimenin dammeli okunuşunu duymamış olması muhaldir. Çünkü o kıraat ilminde imam olduğu gibi Basra dil ekolünün de kurucusudur. Böyle bir meziyete sahip bir âlimin bu kelimedeki ayn harfinin her iki türlü okunuşunu duymamış olması zayıf bir ihtimaldir. Dolayısıyla Ebû Amr'ın eleştirdiği, dammeli okuma değil, bu kelimedeki ayn harfinin fethalı عُدُوَّةٌ okunmasıdır. Bu kelimedeki Ebû Amr'ın eleştirisinin yanlış aktarıldığı ifadesi daha makul gözükmemektedir. Başka bir ihtimal olarak şöyle de denebilir; Ebû Amr'ın eleştirdiği kıraat ayn harfinin damme ile okunuşu değil, Ahfeş'in şaz okuyuş olarak aktardığı vâv harfinin yerine yâ ile okunan عُدِيَّةٌ kelimesidir. Netice olarak burada yer alan kesralı ve dammeli okuyuşun sahih olduğu görülmektedir.

398

1.5. Tevbe Süresi 9/30. Âyet

وَقَالَتِ الْيَهُودُ عُزَيْرٌ ابْنُ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهُونَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمْ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ "Yahudiler "Üzeyir Allah'ın oğludur" dediler, Hristiyanlar da "Mesîh (Îsâ) Allah'ın oğludur" dediler. Bunlar, daha önceki inkârcıların söylediklerine benzer biçimde ağızlarından çıkan sözlerdir. Allah onları kahretsin! (Gerçeklerden) nasıl da yüz çeviriyorlar!"⁴⁵

Tevbe 30'da yer alan "يُضَاهُونَ" kelimesini Âsım hemze ile diğer kıraat imamları hemzesiz olarak "يُضَاهُونَ" şeklinde okumuşlardır.⁴⁶ Hemzeli okuyuşun eleştiriye maruz kaldığı aktarılmıştır. *el-Lübâb fî ulûmi'l-Kitâb* adlı tefsirin müellifi Ebû Hafs Sirâcüddîn, Ukberî'den (ö. 616/1219) naklederek hemzeli okuyuşun zayıf olduğunu aktarmaktadır.⁴⁷ Ukberî "*et-Tibyân*" adlı eserinde "hâ'nın kesrası ve sonra gelen hemzenin dammesiyle okunmuş ve bu zayıftır" diyerek dil yönünden Âsım'ın ismini zikretmeksizin bir eleştiri getirmiştir.⁴⁸ Fakat bu ve benzeri kelimelerde bulunan hemzelerin tahkik edilmesi Sakîf (Adnânîler'e mensup bir Arap) kabilesinin lehçesine

³⁹ İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 2/579.

⁴⁰ Bennâ, *İthâf*, 2/80.

⁴¹ Ebû'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. Abdiddâim Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn fî ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*, thk. Ahmed Muhammed Harrât (Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1994), 5/509.

⁴² Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5/510; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-İşârât*, 5/2274.

⁴³ Ebû'l-Hasen Saîd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-Ahfeş, *Me'âni'l-Kurân*, thk. Hudâ Mahmut Kurrâ'ah (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 1990), 2/1/350.

⁴⁴ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü'l-masûn*, 5/510.

⁴⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 2/757.

⁴⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 314; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 286; İbn Mîhrân, *el-Gâye*, 268; Kastallânî, *Letâ'ifü'l-İşârât*, 5/2315.

⁴⁷ Havuz, *Âsım Kıraati*, 139.

⁴⁸ Ayrıntılı bilgi için bk. Ebû'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-Ukberî, *et-Tibyân fî irâbi'l-Kurân*, thk. Ali Muhammed el-Becâvî (Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1972), 2/540-541.

göredir.⁴⁹ Dolayısıyla bu kıraatin sened ve Mushaf imlası kriteriyle birlikte dil şartını da ihtiva etmiş olduğu anlaşılmaktadır.

1.6. Yûnus Sûresi 10/35. Âyet

قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدَىٰ
قُلْ هَلْ مِنْ شُرَكَائِكُمْ مَنْ يَهْدِي إِلَى الْحَقِّ قُلِ اللَّهُ يَهْدِي لِلْحَقِّ أَفَمَنْ لَا يَهْدِي إِلَّا أَنْ يَهْدَىٰ
“Tanrı diye taptıklarınız içinde hakka götüren biri var mı?” diye sor. De ki: “Hakka götüren yalnız Allah’tır.” Öyleyse hakka götüren mi izlenmeye daha lâyıktır, yoksa rehberlik edilmedikçe bir başına yolunu bulmaktan bile âciz olan mı? Size ne oluyor, nasıl yargıda bulunuyorsunuz böyle?”⁵⁰

Âsım’ın ravisi Hafs, Yûnus 35’te bulunan “لَا يَهْدِي” lafzını yâ’nın fethası, hâ’nın kesrası ve dâl’in şeddesi ile okumaktadır. Âsım’ın diğer ravisi Şu’be ise burada yâ ve hâ’nın kesrası, dâl’in şeddesi ve kesrasıyla “لَا يَهْدِي” şeklinde okumaktadır.⁵¹ Zeccâc, peşi sıra gelen iki kesra sebebiyle kesralı okumanın kötü olduğunu (ردية) belirtmiştir.⁵²

1.7. Yûsuf Sûresi 12/110. Âyet

حَتَّىٰ إِذَا اسْتَيْسَرَ الرُّسُلُ وَظَنُّوا أَنَّهُمْ قَدْ كُذِّبُوا جَاءَهُمْ نَصْرُنَا فَنُجِّيَ مَنْ نَشَاءُ وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ
“Nihayet peygamberler ümitlerini yitirip de kendilerinin yalancı sayıldıklarını anladıkları sırada onlara yardımımız gelir ve dilediğimiz kimse kurtuluşa erdirilir. Fakat, suça gömülmüş olanlardan azabımız geri çevrilmez.”⁵³

Bu âyette yer alan “كُذِّبُوا” kelimesindeki zâl harfi tahfif ve teşdîd ile okunmaktadır. Tahfif ile olan okuyuşu Âsım, Hamza, Kisâî, Ebû Ca’fer ve Halef yapmaktadır. Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya’kûb ise zâl harfini şeddeli olarak “كُذِّبُوا” şeklinde okumaktadırlar.⁵⁴

Kûfe kıraat imamlarının çoğunlukta olduğu tahfif ile olan okuyuş Hz. Âişe (ö. 58/678) tarafından eleştirilmiştir. Eleştirel yaklaşımı içeren rivayet Buhârî’de (ö. 256/870) şöyle geçmektedir: Urve b. Zübeyr (ö. 94/713), Hz. Âişe radiyallahu anhâ’ya “وَلَا يُرَدُّ بَأْسُنَا عَنِ الْقَوْمِ الْمُجْرِمِينَ” âyetini sorarak şöyle demiştir: “Nebilere yalan mı söylendi, yoksa onlar yalanlandılar mı?” diye sordum. O da “Yalanlandılar,” (كُذِّبُوا) diye cevap verdi. Ben de şöyle dedim: “Nebiler toplumlarının kendilerini yalanladıklarını zaten kesin olarak biliyorlardı. Onların bu bilgisi zan değildi.” Hz. Âişe de “Evet, Yemin ederim ki onlar bunu biliyordu,” dedi. Bu defa ben: “O halde onlar, kendilerine yalan söylendiğini zannediyorlardı,” dedim. Bunun üzerine Hz. Âişe şöyle söyledi: “(O ne biçim söz) Böyle okumaktan Allah’a sığınırım. Nebiler Rablerinin kendilerine yalan söylediğini asla düşünmezler.” Bende; “Öyleyse bu âyet hangi anlama gelir?” diye sordum. O da şöyle cevap verdi: “Sıkıntılar uzayıp da yardım gecikince peygamberler kavimlerinden kendilerini yalancılıkla itham edenlerin iman edeceklerinden ümitlerini kesmişler, inanmış olanların da kendilerini yalanlayacaklarını sanmışlardır. İşte o zaman Allah’ın yardımı gelmiştir”⁵⁵

Hz. Âişe burada tahfifli okuyuş olan kıraati değil yanlış anlaşılmaya müsait olan İbn Abbâs’ın (ö. 68/687-88) yaptığı âyetin tevilini inkâr ettiği aktarılmaktadır.⁵⁶ İbn Abbâs ise burada zamirin “المرسل اليهم” kelimesine ait olup mananın “kendilerine elçi gönderilen halk, peygamberlerin peygamberlik ve iddia da buldukları şeyler hakkında ve iman etmeyen kişilere karşı vadedilen ceza

⁴⁹ Kastallâni, *Letâ’ifü’l-işârât*, 5/2315.

⁵⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/100.

⁵¹ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Sab’a*, 326; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 276.

⁵² Ebû İshâk İbrâhîm Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i-râbuhû*, thk. Abdulcelil Abdur Şelebî (Beyrut: Âlemü’l-Kütüb, 1988), 3/19; Havuz, *Âsım Kıraatı*, 140.

⁵³ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/263.

⁵⁴ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Sab’a*, 351-352; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 289; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 312; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 2/691; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzû’l-me’ânî*, 538-539; Bennâ, *İthâf*, 2/156; Kastallâni, *Letâ’ifü’l-işârât*, 6/2540-2547; Bedir Ahmed el-Ali - Muhammed Fellâh Mendikâr (ed.), *Mushafu Devleti Kuveyt li’l-kirâati’l-aşera* (Kuveyt: Kuveyt Devleti, 2022), 248.

⁵⁵ Buhârî, *Câmiu’l-sahîh*, “Kitâbu’t-Tefsîr”, 6 (No. 4695).

⁵⁶ Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzû’l-me’ânî*, 538; Kastallâni, *Letâ’ifü’l-işârât*, 6/2541.

hususunda yalanlandıklarını zannettiler” şeklinde tevil etmiştir.⁵⁷ Aslında Hz. Âişe’nin inkâr ettiği anlam “Peygamberler de beşerdir, dolayısıyla zayıf düşebilir ve su-i zan’da bulunmuştur” manasında yapılan tevillerdir ki, bu tarz bir yorum peygamberler hakkında galiz bir ifadedir.⁵⁸ Peygamberler hakkında böyle bir ifade kullanılamaz. Dolayısıyla Hz. Âişe tahfif ile okunması durumunda peygamberlere yaraşmayan böyle mananın onlar hakkında tevil edilmesini inkâr ederek teşdid ile okunması gerektiğini vurgulamıştır. Peygamberler de insan oldukları için birtakım olaylar karşısında bazı duygulara kapılabilirler. Nitekim Bakara sûresinin 214. âyetinde⁵⁹ de müminlerin çektikleri sıkıntı ve geçirdikleri sarsıntılar karşısında peygamberlerin buradakine benzer davranışlar sergiledikleri ifade buyurulmuştur.⁶⁰ Ancak peygamberlerin, Allah’ın vaadinden dönmesini, söz verdiği yardımı yapmayarak onları yalancı çıkarmasını düşünmeleri mümkün değildir.⁶¹ Bu, onların peygamberlik vasıflarına aykırıdır.⁶² Nitekim onlar, en şiddetli sıkıntılar karşısında bile insan gücünün dayanabileceği en son merhaleye kadar dayanmışlardır. Sıkıntı ve ıstıraplar dayanılmaz bir hale geldiği, Allah’tan başka hiçbir ümit kalmadığı anda Allah’ın yardım ve zaferi yetişmiş; peygamberler ve onlara inanan müminler kurtuluşa ermiş, suçlular ise cezalandırılmışlardır.⁶³ İbn Teymiyye de (ö. 728/1328) tahfif ile olan kıraatin inkâr edilemeyeceğini ve İbn Abbâs’ın tahfif ile okuduğuna dair bir rivayeti aktarmaktadır.⁶⁴ Ayrıca Allah’ın peygamberlere bildirdikleri şeyler hakkında şüphe duymayıp kesin olarak inandıklarını, fakat bazen vâdeliden/söz verilenin başka bir şey olduğu halde, Peygamber tarafından içtihat edilerek bu şeyin/işin zan edilen bir vaat ihtimali dâhilinde olabileceği şeklinde bir açıklama yapmaktadır.⁶⁵ Sonuç olarak her iki kıraatte sahihtir.

1.8. Enbiyâ Sûresi 21/88 Âyet

فَاسْتَجَبْنَا لَهُ وَنَجَّيْنَاهُ مِنَ الْعَمِّ وَكَذَلِكَ نُجِّي الْمُؤْمِنِينَ “Bunun üzerine duasını kabul ettik ve onu sıkıntıdan kurtardık. İşte biz iman etmiş olanları böyle kurtarıyoruz.”⁶⁶

Bu âyeti kerimede yer alan “نُجِّي” kelimesi iki şekilde okunmaktadır. Kıraat imamlarının çoğunluğu Mushaf imlasında olduğu gibi “نُجِّي” iki nûn harfi ve cîm harfini şeddesiz olarak kesra ile kıraat etmektedir. İmam Âsım’ın Ebû Bekir Şu’be rivayetinde ve İbn Âmir kıraatinde ise tek nûn harfi ve cîm harfinin şeddesiyle “نُجِّي” şekliyle okunmaktadır.⁶⁷

İmam Âsım’ın Ebû Bekir Şu’be rivayetinde olan “نُجِّي” kıraati, dil âlimlerinden Zeccâc (ö. 311/923) ve öğrencisi Ebû Ali el-Fârîsî (ö. 377/987) tarafından “لحن-غلط” (hata) kavramlarıyla eleştiriye maruz kalmıştır. Taberî de bu kelimeyi daha önce ifade edildiği gibi genelin okuyuşuna muhalif olmasından dolayı eleştirmektedir.⁶⁸

⁵⁷ Bennâ, *İthâf*, 2/156.

⁵⁸ Kastallânî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 6/2543.

⁵⁹ “Yoksa sizden öncekilerin çektikleriyle karşılaşmadan cennete girebileceğinizi mi sandınız? Onlar öylesine yoksulluk ve sıkıntı çekmişler, öyle sarsılmışlardı ki peygamber ve yanındakiler, “Allah’ın yardımı ne zaman gelecek?” demeye başladılar. Bilesiniz ki Allah’ın yardımı yakındır.”

⁶⁰ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/263-264.

⁶¹ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/263-264.

⁶² Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/263-264.

⁶³ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/263-264.

⁶⁴ Ebû’l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecciddîn Abdisselâm el-Harrânî İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (son), Muhammed b. Abdurrahman (Medine: Mecma Melik Fahd, 2004), 15/175.

⁶⁵ İbn Teymiyye, *Mecmûu fetâvâ*, 15/180.

⁶⁶ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/697.

⁶⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Seb’a*, 430; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 328; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 328; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 2/866; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü’l-meânî*, 601; Bennâ, *İthâf*, 2/266-267; Kastallânî, *Letâ’ifü’l-işârât*, 7/2931; Ali - Mendikâr, *Mushafu Devleti Kuveyt*, 329.

⁶⁸ Taberî, *Câmiu’l-beyân*, 16/387.

Zeccâc mushafta bu kelimenin tek nûn harfiyle yazıldığını ve ikinci nûn harfinin cîm harfinin altına gizlendiğini aktardıktan sonra “kim Âsım’dan tek bir nûn harfi ile okunduğunu rivayet ederse bilin ki bu bir lahındır ve böyle bir vecih onun için yoktur” diyerek “نُجِّي” kıraatini, failin zikredilmemiş olması gerekçesiyle eleştirmektedir.⁶⁹ Ebû Ali el-Fârisî, Âsım’ın Ebû Bekir Şu’be rivayetinde “نُجِّي” şeklinde failin zikredilmeden okunduğunu aktardıktan sonra Hafs rivayetinde olduğu gibi “نُجِّي” şeklinde okunan kıraati de aktarmaktadır.⁷⁰ Fârisî, her iki kıraat vechini bildirdikten sonra Şu’be rivayetini eleştirerek burada ki nûn harfinin cîm harfine idğam edilemeyeceğini ifade edip eleştirisine şöyle bir gerekçe sunmaktadır: “Çünkü müdğam olan harf (ن) sakin, idğamın kendisinde gerçekleştiği müdğamun fih (ج) harfi harekelidir. Bu durumda nûn harfi cîm harfine idğam edilemez. Ancak sakin olduğu için ihfa yapılır ve hayşum bölgesinden çıkarılır. Dolayısıyla yazıda bulunmasa da lafızda sabittir ve bu kelimedede idğam yapılır diyen hata (غلط) etmiştir”⁷¹

Kıraat, tefsir ve nahiv âlimi Semîn el-Halebî, “نُجِّي” kıraatinde fiilin “أَجَى-يُجِّي” kalıbından türemiş olduğunu en güzel vechin; “نُجِّي” şeklinde olması gerektiğini fakat bu şekilde okumanın farklı âyetlerde⁷² olduğu gibi dile ağır geleceğini, dolayısıyla bir nûn harfinin hafz edilip “نُجِّي” şekliyle okunmasının dilsel yönden bir problem teşkil etmediğini aktarmaktadır.⁷³ Halebî, Ebû Bekir Şu’be rivayetini de birkaç şekilde dilsel yönden tahlil ederek: “نُجِّي” fiili mazi meçhul bir fiildir ve lâmel fiilinde bulunan harf (ي) Bakara 278. âyette (مَا تَقِي مِنَ الرِّبَا) olduğu gibi sakin kılınmıştır. Bu durumda âyetin devamında bulunan “الْمُؤْمِنِينَ” kelimesi bu fiilin mefulü değil mukadder bir fiilin nasp ettiği olmuş olur” dedikten sonra, bu kıraatin mütevâtir olduğunu ve cüretkâr davranan Ebû Ali el-Fârisî ve ondan önce olan Zeccâc’ın lahn ifadelerine iltifat edilmeyeceğini vurgulamaktadır.⁷⁴ Bu âyette yer alan ilgili kıraatin dil âlimleri tarafından eleştiriyeye tabi tutulmasına karşılık olarak, yine dilci kimliğiyle öne çıkmış bir âlimin ifadesiyle sunmamız, kıraat kimliğiyle nüfuz etmiş âlimlerin ifadesine gerek kalmayarak, her iki kıraatin de sahih olduğuna delil olacak niteliktedir. Dolayısıyla imam Âsım’dan rivayet edilen her iki kıraat de sahihtir.

1.9. Hac Sûresi 22/15. Âyet

“Her kim Allah’ın ona (peygamberine) dünyada da âhirette de asla yardım etmeyeceğini düşünüyorsa, bir çaresini bulup göğe uzansın da (ona yapılan yardımı) kessin, sonra baksın, bulduğu çare öfkelendiği şeyi ortadan kaldıracak mı?”⁷⁵

Bu âyeti kerimede yer alan “تَمَّ لَيَقَطَّعُ” kelimesindeki lâm harfi iki farklı kıraatle okunmaktadır. Âsım, Kâlûn, İbn Kesîr, Hamza, Kisâi, Ebû Ca’fer, Ravh ve Halef Mushaf imlasında olduğu gibi “تَمَّ” şeklinde lâm harfini cezimli okumaktadır. İmam Nâfi’nin ikinci râvisi Vers, Ebû Amr, İbn Âmir ve Ya’kûb’un diğer ravisi Ruveys bu kelimedeki lâm harfini “تَمَّ لَيَقَطَّعُ” şeklinde kesralı okumaktadırlar.⁷⁶ Bu kelimeyle benzer bir okuyuşta Hac sûresinin 29. âyetinde “تَمَّ لَيَقُضُوا” şeklinde

⁶⁹ Zeccâc, *Me’âni’l-Kur’ân ve i’râbuhû*, 3/403.

⁷⁰ Ebû Ali Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-Fârisî, *el-Hücce li’l-kurrâi’s-sebu*, thk. Bedreddin Kahveci - Beşir Cüveycâti (Dimaşk: Dâru’l-Me’ânî li’t-Türâs, 1984), 5/259.

⁷¹ Fârisî, *el-Hücce*, 5/529.

⁷² Örneğin; En’am 152. “تَنكُرُونَ” ve Bakara 85’de “تَنظَاهِرُونَ” muzari fiillerinin başında var olması gereken ikinci tâ harflerinin dile ağır gelmesinden dolayı hafz edilmesi. Yine Furkan sûresi 25. Âyette yer alan “وَنُزِّلَ الْمَلَكُوتُ” mazi fiilinin İbn Kesîr kıraatinde “وَنُزِّلَ” şeklinde iki nûn harfiyle okunması gibi.

⁷³ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 8/191.

⁷⁴ Semîn el-Halebî, *ed-Dürrü’l-masûn*, 8/192-193.

⁷⁵ Karaman vd., *Kur’an Yolu*, 3/719.

⁷⁶ İbn Mücâhid, *Kitâbu’s-Sebu’a*, 434; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 331; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 370; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 2/874; Bennâ, *İthâf*, 2/272; Kastallânî, *Letâ’ifu’l-işârât*, 7/2966; Ali - Mendikâr, *Mushafu Deoleti Kuveyt*, 333.

geçmektedir. Âsım öncesinde تَمْ - ف - و harfleri bulunan bütün emir lâmlarını Kur'an'ın neresinde olursa olsun “وَلْيُؤْفُوا - وَلْيَطُوفُوا - تَمْ لِيَقْضُوا - فَلْيَنْظُرُوا” örneklerinde olduğu gibi cezimli okumaktadır.⁷⁷

Bu âyeti kerimedeki İmam Âsım ve onunla aynı okumayı yapan diğer kıraat imamlarının okuyuşu dil âlimi Müberred (ö. 286/900) tarafından eleştirilmiştir. Müberred “فَلْيَنْظُرُوا” kelimesinde cezm edici olan lâm harfinin cezimli okunmasını güzel görürken “لِيَقْضُوا” kelimesindeki lâm harfinin cezimli olarak okunmasını lahn olarak değerlendirmiştir.⁷⁸ Müberred bu okuyuşun lahn olma gerekçesini âyetin başında bulunan “تَمْ” kelimesinin, emir lâmı bulunan kelimeyle birleştirilemeyeceğini ve dolayısıyla ayrı ayrı okunmasına bağlamaktadır.

Ebû Ali el-Fârisî bu kelimeye yer alan lâm harfinin emir lâmı ve aslolanın kesralı olarak okunması gerektiğini ifade etmektedir.⁷⁹ Fârisî, emir lâmı vâv ve fâ harfiyle birlikte kullanıldığı durumlarda vâv ve fâ harfleri kelimedeki asıl bir harf sayıldıkları için emir lâmı cezimli okunabileceğini ifade ettikten sonra تَمْ kelimesinin fâ ve vâvdan farklı olduğunu dolayısıyla emir lâmından önce kullanıldığında ayrı bir kelime olarak değerlendirildiğini ve kıraat imamlarından Ebû Amr'ın burada emir lâmını sakın/cezimli okumadığını aktarmaktadır.⁸⁰ Müberred'din lahn diye adlandırdığı okuma şeklini Fârisî, تَمْ den sonra gelen emir lâmın sakın kılınmasını şiirden delil getirerek تَمْ deki م harfinin و ve ف harflerine benzetilerek böyle okunabileceğini aktarmaktadır.⁸¹ Yine kıraat imamlarından Kisâî, Ebû Ca'fer ve Nâfî'nin ilk râvisi Kâlûn تَمْ kelimesinden sonra gelen هي - هُو - هِيَ zamirinin hâ harfini iskân ederek okumaktadır. Dolayısıyla تَمْ kelimesinden sonra gelen bir harfin sakın kılınmasının başka örnekleri de vardır. Sonuç olarak iki kıraat şekli de sahihtir.

1.10. Neml Sûresi 27/36. Âyet

“(Elçiler) Süleyman'a geldiğinde o şöyle dedi: “Siz bana mal yardımı mı yapıyorsunuz? Allah'ın bana verdiği size verdiği daha değerlidir. Hayır, hayır! Bu hediyenizle ancak sizin gibiler sevinir.”⁸²

Kur'an-ı Kerim'de bazı kelimelerin sonunda bulunan yâ harfi ister zevâid ister izâfet yâ'sı olsun kıraat imamlarınca vakf ve vasl hallerinde farklı vecihlerle okunmaktadır. Kimi imamlar yâ harfini isbât ederken kimi imamlar da hazf ederek okumaktadır. Bu durum kıraat imamları tarafından oldukça uygulanmaktadır. Ferrâ, Hafs ve diğer kıraat imamlarınca farklı vecihleri bulunan Neml 36'daki “فَمَا آتَيْنِي اللَّهُ” lafzındaki zevaid yâ harfinin isbât edilmesini hoş karşılamamıştır. Ferrâ, burada “Bunu sevmedim/hoşlanmadım” diyerek bu vechi eleştirmiştir.⁸³ Bu yâ harfi vakf ve vasl durumuna göre kıraat imamlarınca farklı okunmuştur.

Vasl hâlinde yâ'nın fethalı isbâtı ve vakf'ta sâkin kılınması: Ruveys

Vasl hâlinde yâ'nın fethalı isbâtı ve vakf'ta hazf veya isbâtı: Kâlun, Ebû Amr, Hafs

Vasl hâlinde yâ'nın fethalı isbâtı ve vakf'ta hazfı: Verş ve Ebû Ca'fer

Vasl hâlinde yâ'nın hazfı ve vakf'ta sakın kılınması: Ravh

Vasl ve vakf'ta hazfı: İbn Kesîr, İbn Âmir, Şu'be, Hamza, Kisâî, Halef.⁸⁴

⁷⁷ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 435; Fârisî, *el-Hücce*, 5/269.

⁷⁸ Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezid b. Abdilekber b. Umeyr el-Müberred, *el-Muktedab*, thk. Muhammed Abdülhâlik Uzayme (Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1964), 2/134.

⁷⁹ Fârisî, *el-Hücce*, 5/269.

⁸⁰ Fârisî, *el-Hücce*, 5/269-270.

⁸¹ Fârisî, *el-Hücce*, 5/270.

⁸² Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 4/194.

⁸³ Ferrâ, *Me'âni'l-Kur'an*, 2/293-294.

⁸⁴ Ali - Mendikâr, *Mushafu Deoleti Kuveyt*, 380.

1.11. Mücâdele Sûresi 58/1. Âyet

“قَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّتِي تُجَادِلُكَ فِي زَوْجِهَا وَتَشْتَكِي إِلَى اللَّهِ وَاللَّهُ يَسْمَعُ تَحَاوُرَكُمَا إِنَّ اللَّهَ سَمِيعٌ بَصِيرٌ” Kocası hakkında seninle tartışan ve Allah'a yakınan kadının sözünü Allah işitmiştir. Allah sizin karşılıklı konuşmanızı işitiyordu. Çünkü Allah her şeyi işitmekte ve görmektedir.”⁸⁵

Bu âyeti kerimenin başında bulunan “قَدْ سَمِعَ” kelimesinde قَدْ harfindeki dâl harfi س harfine idğam ve izhar olmak üzere iki şekilde okunmaktadır. Ebû Amr, Hamza, Kisâî, Halef ve İbn Âmir'in râvilerinden Hişâm idğam ile, Nâfi, İbn Kesir, Âsım, Ebû Ca'fer, Ya'kûb ve İbn Âmir'in diğer râvisi İbn Zekvân izhar ile⁸⁶ okunmaktadır.⁸⁷

İmam Kisâî, kim dâl harfini izhar ile okursa yaptığı bu okuyuş Arap olmayanın (أَعْجَمِي) okuyuşudur⁸⁸ diyerek, dâl harfinin sîn harfine idğam edilerek okunması gerektiğini ifade etmiştir Kisâî'nin burada dâl harfinin izhar ile okunması gerektiği görüşünü aktaran kıraat-i aşere imamı ve Hamza'nın iki râvisinden biri olan Halef b. Hişâm el-Bezzâr'dır.⁸⁹ قَدْ kelimesindeki dâl harfi sîn harfine idğam ve izhar edilerek okunduğu başka örneklerde Kur'an-ı Kerim'de bulunmaktadır. Örneğin Mâide 102'de “قَدْ سَأَلَهَا”, Saffât 171'de “وَلَقَدْ سَبَّحْتُ”, Nisâ 22 ve 153'te “مَا قَدْ سَأَلُوا - مَا قَدْ سَأَلَفَ” âyetlerinde de hem izhar hem idğam ile okunmaktadır.

Fakat Kisâî'ye nispet edilen acem okuyuşu sadece Mücâdele sûresiyle alakalıdır. Hâlbuki bu sözün sıhhat değeri olsaydı İmam Kisâî Kur'an'ın diğer âyetlerinde bulunan benzer kelimelerdeki okuyuşları da eleştirmesi gerekirdi. Endülüslü dil âlimi ve müfessir Ebû Hayyân el-Endelüsî (ö. 745/1344) burada imam Kisâî'ye nispet edilen görüşün dikkate alınmaması gerektiğini aktarmaktadır.⁹⁰ Âsım ve diğer kıraat imamları tarafından Kur'an'ın farklı yerlerinde benzer kelimelerde bulunan dâl harfinin sîn harfine izhar ederek okunabiliyor olması bu kıraatin acem olmadığını göstermektedir. Dolayısıyla bu gibi yerlerde idğamlı okuyuşla birlikte izharlı okuma da sahihtir.

1.12. Kiyâmet Sûresi 75/27. Âyet

“وَقِيلَ مَنْ رَاقٍ” “Yok mu bir şifacı?” dendiğinde⁹¹

Kiyâmet sûresi 27. âyette yer alan مَنْ kelimesi üzerinde sekte uygulaması sadece Âsım'ın Hafs rivayetinde yer almaktadır. Âsım'ın diğer râvisi Ebû Bekir Şu'be b. Ayyâş ve diğer kıraat-i aşere imamları مَنْ kelimesindeki nûn harfini sonrasında gelen رَاق kelimesindeki râ harfine idğam ederek okumaktadırlar.⁹² Hafs ayrıca Kehf sûresi 1 ve 2. âyetler arasında “وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا * فَيَمَّا لِيُنْذِرَ”, Yasin Sûresi 52. âyette “هَذَا مَا وَعَدَ الرَّحْمَنُ * مِنْ مَرْقَدِنَا” ve Mutaffifin sûresi 14. âyette “كَلَّا بَلْ رَانَ” sekte ile okunmaktadır.⁹³ Bu yerlerde sekte ile okuyan sadece Hafs'tır.

Âsım'ın Hafs rivayetinde bulunan sekte uygulaması kusurlu sayılıp eleştiriyeye maruz kalmıştır.⁹⁴ Arap dili âlimi İbn Cinnî (ö. 392/1002) nûn harfinin beyan edilmesini irapta kusurlu

⁸⁵ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/258.

⁸⁶ Bennâ, *İthâf*, 2/525; Kastallâni, *Letâ'ifü'l-işârât*, 9/3954.

⁸⁷ İdğamla alakalı ayrıntılı bilgi için bakınız: İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 113-123; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 1/193-207; Kastallâni, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/752-755.

⁸⁸ Kastallâni, *Letâ'ifü'l-işârât*, 9/3954; İdime, *Dirâsât*, 1/40.

⁸⁹ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 10/120; Kastallâni, *Letâ'ifü'l-işârât*, 2/753.

⁹⁰ Ebû Hayyân, *el-Bahrü'l-muhît*, 10/120.

⁹¹ Karaman vd., *Kur'an Yolu*, 5/510.

⁹² İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 661; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 522; İbn Ebû Meryem, *el-Mûdah*, 3/1318-1319.

⁹³ Kastallâni, *Letâ'ifü'l-işârât*, 6/2743-2744.

⁹⁴ İdime, *Dirâsât*, 1/40.

(فَمُعِيبٌ), lafızda tiksindirici (مُعِيبٌ) olarak değerlendirmiş ve sekte yapılmamasını dilsel yönden eleştirmiştir.⁹⁵

Sektenin neden yapıldığıyla alakalı farklı gerekçelendirmeler yapılsa da⁹⁶ burada asıl olanın İmam Âsım'ın Ebû Abdurrahman es-Sülemî'den aldığı kıraati Hafs'a bu şekilde öğretmiş olması ve bugüne kadar sekte yapılarak ulaşmasıdır.

1.13. Bir Kelimede Bulunan İki Hemzenin Tahkiki

İmam Âsım, Kur'ân-ı Kerim'de bulunan iki hemzeli kelimeleri ister bir kelimedede ister farklı kelimelerde bulunsun tahkik ile okumaktadır.⁹⁷ Sadece iki hemzenin bir kelimedede bulunduğu ve teshil ile okunduğu yer Fussilet sûresi 44. âyette geçen "ءَأَعْجَمِي" kelimesidir. Bu kelimedede bulunan iki hemzeyi Âsım'ın râvilerinden Şu'be tahkik, Hafs ise ikinci hemzeyi teshil ile okumaktadır.⁹⁸

İbn Cinnî farklı kelimedede bulunan iki hemzenin tahkik ile okunmasını zayıf olarak kabul etmiş ve lahn olmadığını da vurgulamıştır.⁹⁹ Fakat bir kelimedede bulunan iki hemzenin tahkik ile okunmasını lahn olarak değerlendirmiştir. Yani iki hemze aynı kelimedede bulunur ve tahkik ile okunması ona göre dilde yapılan bir lahdır.¹⁰⁰

İki hemzenin bir kelimedede veya farklı kelimedede art arda geldiği yerler kıraat imamlarınca tahkik, teshil ve ibdâl vecihleriyle okunmaktadır. Bu okuyuş biçimleri sahih kıraat birikimi içerisinde bulunmakta ve usulle alakalı kıraat eserlerinin tamamında yer almaktadır. Dolayısıyla kıraat imamları tarafından farklı vecihlerle okunan iki hemzeye ait kıraatlerin tamamı sahihtir. Kıraatte temel esas; 'Kıraat tâbi olunan bir sünnettir. Nasıl bulduysanız öyle okuyun'¹⁰¹ ifadesidir. Dolayısıyla Basralı veya Kûfeli olsun dil âlimlerinin kıraatleri eleştirmesi kabul edilemez. Çünkü Arap dili bu iki bölge âlimlerinin belirlediği esaslardan ibaret değildir.

Sonuç

Hiz. Peygamber döneminde nüzulü ve kitâbeti tamamlanan Kur'an âyetleri, Hiz. Ebû Bekir döneminde kitap/Mushaf haline getirilmiştir. Yedi harf ruhsatı ve genişleyen Müslüman nüfusun getirmiş olduğu birtakım problemlerden ötürü Hiz. Osman, daha önce cemedilen Mushaf'ı, istinsah ederek farklı bölgelere bir kâri ile birlikte göndermiştir. Böylece her bölge, kendilerine gönderilen Mushaf üzerine Kur'an eğitim ve öğretimine devam etmiştir. Hareke ve noktalama işaretlerinden yoksun olan Mushaflar, Emevîler devrinde Arap olmayanlara kolaylık olsun diye harekelenmiş ve birbirine benzer harflerin ayırt edilebilmesi için noktalanmıştır. Sonraki dönemlerde İslâmiyet'in hızlıca yayılması dolayısıyla Arapça dışında farklı dilleri konuşan insanların Müslüman olması, bir dezavantaj olarak hem Kur'an kıraatine hem de Arap dilinin sahihliğine hâle getirmeye başlamış ve lahn denilen problem ortaya çıkmıştır. Bu sebeple Kur'an

⁹⁵ Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsilî İbn Cinnî, *el-Hasâis*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr (Mısır: Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, 1956), 1/94; İdîme, *Dirâsât*, 1/40.

⁹⁶ Sektenin yapıma hikmeti farklı açıklamalarla dile getirilmiştir. Fakat önemli olanın sened olduğunu vurgulamakla birlikte, sektenin yapılmasıyla alakalı bir gerekçeye yer verelim: "İdğam olunca da âyetin manası ile hiç ilgisi olmayan عَجْمِي kelimesi ortaya çıkar ki 'çorbacı' anlamına gelmektedir. Normalde âyetin anlamı 'Tedavi edebilecek kimdir?' denir.' şeklindeyken 'Çorbacı, denir' gibi bir anlam çıkmaktadır. İşte sekte yapmak suretiyle idğama ve yanlış anlaşılmaya engel olunmaktadır." Hafs rivayetinde bulunan sektelerle alakalı detaylı bilgi için bakınız: Murat Akkuş, "The Reason For The Implementation Of The Saktah According To Haf's Report Of Asım Recitation", *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 2/2 (01 Kasım 2017), 107-108.

⁹⁷ İki hemzenin bir kelimedede ve iki farklı kelimelerde bulunduğu örnek âyetlerle alakalı ayrıntılı bilgi için bakınız: Süleyman Kılıç, *Mâide Sûresi Bağlamında Nâfi, Ebû Amr ve Âsım Kıraatleri* (Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019), 54-61.

⁹⁸ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 577; İbn Mihrân, *el-Gâye*, 386; İbn Galbûn, *et-Tezkira*, 454.

⁹⁹ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/143.

¹⁰⁰ İbn Cinnî, *el-Hasâis*, 3/143.

¹⁰¹ İbn Mücâhid, *Kitâbu's-Seb'a*, 50; Ebû Şâme el-Makdisî, *İbrâzü'l-me'ânî*, 5; İbnü'l-Cezerî, *en-Neşr*, 1/140.

kıraatinin hatadan korunması için kıraat imamları/âlimleri büyük bir gayret göstererek sahih kıraat vecihlerini tespit etmeye ve korumaya çalışmışlardır. Diğer yönden de birtakım âlimler Arap dilini lahndan korumak için çaba göstermişlerdir. Kur'ân-ı Kerîm'in Arapça olmasından ötürü kıraat âlimleri bir okuyuşun sahih olması için ayrıca Arap diline uygunluk şartını ileri sürerken, dil âlimleri Arap dilini korumak için Kur'an tilavetinde bulunan bazı okuyuşları kendi belirledikleri esaslara göre eleştirmişlerdir. Bazı kıraat vecihlerinin Arapçaya uygun olmadığını iddia ederek lahn, ğalat, münker, zayıf, şaz, hoş değil, caiz değil gibi kavramlarla eleştiriyeye tâbi tutmuşlardır.

Âsım'ın eleştiriyeye maruz kalan kıraatleri şunlardır; Bakara 282'de yer alan "بَجَارَةً حَاضِرَةً" lafızlarının fethalı okunması, Enfâl 42'de "بِالْغُدُوَّةِ" lafzındaki ayn harfinin damme ile okunması, Tevbe 30'daki "يُضَاهُونَ" kelimesinin hemze ile okunması, Şu'be rivayetinde Yunus 35'te bulunan "لَا يَهْدِي" lafzının yâ'nın kesrasıyla okunması, Yûsuf 110'daki "كُذِّبُوا" kelimesindeki zâl harfinin tahfif ile okunması, Şu'be rivayeti ve İbn Âmir kıraatinde Enbiyâ 88'deki "نَحْيِي" lafzının tek nûn harfi ve cîm harfinin şeddesiyle okunması, Hac 15'te bulunan "ثُمَّ لِيُقْطَعْ" lafzındaki lâm harfini cezimli okunması, Neml 36'daki "فَمَا أَتَيْنِي اللَّهُ" kelimesindeki zevaid yâ harfinin isbât edilerek okunması, Mü'min 37'de bulunan "فَاطَّلَعَ" lafzının sadece Hafs tarafından fethalı okunması, Mücadele 1'de bulunan "فَقَدْ سَمِعَ" kelimesinde فَد harfindeki dâl harfinin س harfine idğam etmeksizin izhar ile okunması, Meâric 16'da bulunan "نَزَّاعَةً" kelimesinin fethalı okunması, Kıyâmet 27'de bulunan "مَنْ رَاقٍ" sekte uygulaması ve bir kelimedede bulunan iki hemzelerin tahkik ile okunması.

Âsım kıraatinin bazı vecihlerini eleştiren veya eleştirdiği iddia edilen âlimler; Hz. Âişe, Ebû Amr, Kisaî, Ferrâ, Zeccâc, Taberî, Müberred, Ebû Ali el-Fârisî, İbn Cinnî ve Ukberî'dir.

Büyük bir coğrafyada yaşayan Arap kavmi birçok lehçeye sahiptir. Bu kavimler aynı dili konuşuyor olsa da telaffuzlarında aksan farklılıkları bulunmaktadır. Aralarında dilsel yönden fark bulunan farklı bölgelerde temayüz eden dil âlimleri, kendi bölgesinde konuşulan aksana uygun olmadığından dolayı kıraat imamlarının bazı okuyuşlarını eleştirmektedirler. İmam Âsım'ın eleştiriyeye maruz kalan kıraat uygulamaları Basra ve Bağdat prensibinde yetişen dil âlimleri ve onların öğrencileri tarafından yapılmıştır. İmam Âsım Kûfe'de yetişmiş ve Kûfe kıraat imamlarından biridir. Dolayısıyla Kur'an tilavetinde farklılık ihtiva eden okuyuşları sened ve Mushaf imlasına uygunluk şartı yanında, Kûfe bölgesinde yaşayan Arapların diline uygun bir vecih ihtiva etmesi gerekmektedir. Bu sebeple Basra'da yaşayan Müslümanların kıraati diğer iki şartla birlikte Basra bölgesinde yaşayan insanların diline uygun bir vecih olması yeterlidir. Bu durum Hz. Osman tarafından Mushaf gönderilen diğer bölgeler için de geçerlidir. Dolayısıyla farklı bölgelerde yaşayan Arapların okuyuşları; senedinin sahih ve Hz. Osman'ın istinsah ettirdiği nüshalardan birine uygun olma kriterlerini ihtiva etmelidir. Bundan sonra kendi bölgeleri veya başka bir coğrafyada yaşayan Arapların diline de uygun olması o kıraatin sahih olması için yeterlidir. Bu sebeple kullanımı az olsun çok olsun bir bölge veya kabile halkı böyle bir okuyuşla bu kriteri yerine getirmiş olmaktadır. Bununla birlikte sahih kıraatlerin tasnifinde öne sürülen Arap diline uygunluk şartının bir kıraatin tespiti için değil, tespiti yapılmış iki sahih kıraat arasında tercih için olduğu görüşü de bulunmaktadır. Çünkü bir kıraatte temel kriter senedir. Bu ifadeyi destekler nitelikte olan âlimlerin ortak ifadesi, 'Kıraat tâbi olunan bir sünnettir. Nasıl bulduysanız öyle okuyun.' ilkesidir. Sonuç olarak İmam Âsım'ın bahse konu olan bu kıraatleri dilticiler cephesinden eleştirilse de kıraat alimleri tarafından normal karşılanmıştır.

Taberî tarafından eleştiriye maruz kalan sahih kıraatler, başlıca bir konu olup daha kapsamlı bir çalışmada değerlendirilmesi önerilmektedir. Ayrıca bazı kıraat uygulamaları eleştiriye tâbi tutulan diğer imamların kıraatlerinin incelenmesi alanla ilgisi olan araştırmacılara önerilmektedir.

İmam Âsim's Controversial Qiraats

Citation: Kılıç, Süleyman. "İmam Âsim's Controversial Qiraats", *Artuklu Akademi* 11/2 (Dec 2024), 391-410. <https://10.34247/artukluakademi.1536955>

Extended Abstract

This article deals with the criticized qiraat of İmam 'Asim and his narrators Hafis b. Sulayman (d. 180/796) and Abū Bakr Shu'be b. Ayyāsh (d. 193/809). The aim and the limit of the research is to reveal the criticisms of 'Asim and the narrations from his two narrators. The conditions for a qiraat to be accepted as authentic are as follows: its script must be authentic, it must be in conformity with one of the Mushafs that Hz. 'Uthman had it copied, and in addition, for this qiraat to be accepted, it must be in conformity with one of the varieties of the Arabic language. Although the two basic conditions are sufficient for some, in general, three conditions have been put forward for the acceptance of the qiraat. A recitation that fails to fulfill one of these three conditions is considered a shaz or weak qiraat. Whether it is from the seven or ten imams of Qiraat, if it does not conform to one of the Arabic language wajih or the orthography of one of the Mushafs that Hz. Uthman had had it copied, even if the script of this Qiraat is authentic, it is subjected to criticism and considered as a shaz Qiraat. Some of the practices of the Qiraat imams were criticized by using different terms, even if the script was authentic, on the grounds that they were not in accordance with the Arabic language or Mushaf orthography. For this reason, in order to protect the Qur'anic Qiraat from error, the Qiraat imams/scholars have made great efforts to identify and preserve the authentic Qiraat wajibs. On the other hand, some scholars have also endeavored to protect the Arabic language from lahn. Due to the fact that the Qur'ān is in Arabic, Qira'āyah scholars also stipulated the condition of conformity to the Arabic language for a recitation to be authentic, while linguistic scholars criticized some recitations in the recitation of the Qur'ān according to the principles they determined in order to protect the Arabic language. They claimed that some recitations were not suitable for the Arabic language and criticized them with concepts such as lahn, ğalat, munkar, weak, shaz, unpleasant, and impermissible. Which are the criticized qiraats of Âsim? Our goal is to reveal the answer to this question. The study is a case study in which the "literature review" method, one of the qualitative research methods, is applied. As far as we were able to reach, there are thirteen of al-'Asim's qiraat that were subjected to criticism. Asim's criticized qiraat; Reading the words "بِجَارَةٍ حَاضِرَةً" in 2/al-Baqarah :282 with fatha, reading the letter ayn in "بِالْعُدْوَةِ" in 8/al-Anfal:42 with damma, reading the word "بِضَاهُونَ" in 9/at-Tawba: 30 with hemza, the reading of "لَا يَهْدِي" in 10/Yunus:35 in the narration of Shu'be with the kesra of yâ, the reading of the letter zal in the word "كُذِّبُوا" in 12/Yusuf : 110 with tahfif, the reading of the word "نُجِّي" in 21/al-Anbiya:88 with a single noun and the hesitation of the letter jim in the narration of Shu'be and the recitation of Ibn 'Amir, The punctuated reading of the letter lam in the phrase "لَمْ لِنَقْطَعْ" in 22/al-Hajj:15, the punctuated reading of the letter zevaid yâ in the word "فَمَمَّا أَلَيْنِي اللَّهُ" in 27/al-Naml:36, and the fatal reading of the phrase "فَأَطْلَعُ" in 40/al-Mu'min: 37 only by Hafis, the reading of the letter dâl in the letter "فَدَّ سَمِعَ" in the word "فَدَّ سَمِعَ" in 58/al-Mujadila: 1, the reading of the word "نَزَّاعَةً" in 70/al-Ma'arj: 16 with fatha, the reading of the word "مَنْ رَاقٍ" in 75/al-Qiyāma: 27 with sekta and the reading of the two hemzes in a word with tahqiq. The Arab tribe living in a large geographical area has many dialects. Arabs living in different regions may pronounce the same words dialectally differently. Some of the language rules are based on the pronunciation of the pure Arabs. İmam 'Asim's Qiraat practices, which were subjected to criticism, were made by linguistic scholars and their students who grew up in Basra and Baghdad. The scholars who criticized or claimed to have criticized some aspects of the Qiraat of Âsim are Hz. Â'isha, Abū 'Amr, al-Qisa'i, al-Farā, al-Zajjāj, al-Tabarī, al-Mubarred, Abū 'Ali al-Fārisī, Ibn Jinnī, and Ukberī. The authentic qiraat criticized by al-Tabari is a major topic and it is suggested to be evaluated in a more comprehensive study.

Kaynakça

- Ahfeş, Ebû'l-Hasen Saïd b. Mes'ade el-Mücâşî el-Belhî el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Hudâ Mahmut Kurrâ'ah. Kahire: Mektebetü'l-Hancî, 1990.
- Akkuş, Murat. "The Reason For The Implementation Of The Saktah According To Hafs' Report Of Asım Recitation". *Uluslararası Medeniyet Çalışmaları Dergisi* 2/2 (01 Kasım 2017), 103-110.
- Ali, Bedir Ahmed el- - Muhammed Fellâh Mendikâr (ed.). *Mushafu Devleti Kuveyt li'l-kırââtî'l-aşera*. Kuveyt: Kuveyt Devleti, 2022.
- Aliyyü'l-İmam, Ahmed. *Tarih ve Dilbilimi Kaynakları Işığında Kur'an'ın 10 Kıraati*. çev. Süleyman Gündüz. İstanbul: İnkılâb Yayınları, 2010.
- Altıkulaç, Tayyar. "Ebû Bekr b. Ayyâş". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 10/109-110. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Altıkulaç, Tayyar. "Hafs b. Süleyman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 15/118-119. İstanbul: TDV Yayınları, 1997.
- Âlu İsmail, Nebîl Muhammed İbrahim. *Kıraat İlmi (Doğuşu Gelişmesi ve İslami İlimlere Etkisi)*. çev. Yavuz Fırat. Kayseri: Kimlik Yayınları, 2021.
- Bennâ, Ahmed b. Muhammed el-. *İthâfü fuzalâi'l-beşer bi'l-kırâ'âti'l-erba'ate 'aşer*. thk. Şaban Muhammed İsmail. 2 Cilt. Beyrut: Âlemu'l-Kütüb, 1987.
- 408 Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-. *el-Câmi u's-sahîh*. nşr. Râid Sabri ibn Übeyy Alfe. Riyad: Dâru'l-Hadara li'n-Neşri ve't-Tevzi', 3. Basım, 2010.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an İlimleri ve Kur'an-ı Kerîm Tarihi*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2. baskı., 2012.
- Çetin, Abdurrahman. *Kur'an-ı Kerim'in İndirildiği Yedi Harf ve Kıraatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 3. Basım, 2013.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saïd b. Osmân ed-. *el-Muhkem fi nakti'l-mesâhif*. thk. Muhammed Hasan İsmail. Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2004.
- Dânî, Ebû Amr Osmân b. Saïd b. Osmân ed-. *el-Mukni' fi marifeti mersûmi mesâhifi ehli'l-emsâr*. thk. Nura binti Hasan b. Fahd el-Hamid. Riyad: Dâru't-Tedmuriyye, 2010.
- Ebû Hayyân, Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf b. Hayyân Esîrüddin el-Endelüsî. *el-Bahrü'l-muhîtt*. thk. Sıtkı Muhammed Cemil. 11 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2010.
- Ebû Şâme el-Makdisî, Ebû'l-Kasım (Ebû Muhammed) Şihâbüddîn Abdurrahmân b. İsmâil b. İbrâhîm. *İbrâzü'l-me'ânî min hurzi'l-emânî fi'l-kırâ'âti's-seb'â*. thk. İbrahim Atve Avaz. Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1981.
- Fârisî, Ebû Alî Hasen b. Ahmed b. Abdilgaffâr el-. *el-Hücce li'l-kurrâi's-seb'â*. thk. Bedreddin Kahvecî - Beşîr Cüveycâtî. Dimaşk: Dâru'l-Me'mûn li't-Türâs, 1984.
- Ferrâ, Ebû Zekerıyyâ Yahyâ b. Ziyâd b. Abdillâh el-Absî el-. *Me'âni'l-Kur'ân*. thk. Ahmed Yûsuf Necâtî vd. 3 Cilt. Mısır: Dâru'l-Mısriyye, 1972.
- Havuz, Hasan Hüseyin. *Usûlî ve Ferşî İhtilaflar Açısından Âsım Kıraatı (Şu'be ve Hafs Rivayeti)*. Bursa: Bursa Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2022.
- İbn Cinnî, Ebû'l-Feth Osmân el-Mevsilî. *el-Hasâis*. thk. Muhammed Ali en-Neccâr. 3 Cilt. Mısır: Heyetü'l-Mısriyyeti'l-Âmmeti li'l-Kitâb, 1956.
- İbn Ebû Meryem, Nasr b. Alî b. Muhammed Ebû Abdillâh eş-Şîrâzî el-Fesevî. *el-Mûdah fi vüçûhi'l-kırâât ve ilelihâ*. thk. Ömer Hamdân el-Kübeysî. 3 Cilt. Mekke: el-Cemâ'atü'l-Hayriyye li-tahfîzî'l-Kur'ânî'l-Kerim, 1993.

- İbn Galbûn, Ebu'l-Hasen Tahir b. Abdülmü'min. *et-Tezkira fi'l-kırââtî's-semân*. nşr. Said Salih Züa'yme. İskenderiyye: Dâru İbn Haldun, 2001.
- İbn Mihrân, Ahmed b. Hüseyin el-İsbehâni en-Nisâbüri. *el-Gâye fi'l-kırââtî'l-aşr*. thk. Muhammed Gıyâs el-Cenbâz. Riyad: Dâru's-Şevaf Yayıncılık ve Dağıtım, 2. Basım, 1411.
- İbn Mücâhid, Ahmed b. Musa b. el-Abbas et-Temîmî Ebûbekir el-Bağdadî. *Kitâbü's-Sebâ fi'l-kırâât*. thk. Şevki Dayk. Kahire: Dâru'l-Meârif bi Mısır, 1972.
- İbn Teymiyye, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddîn Ahmed b. Abdilhalîm b. Mecdiddîn Abdisselâm el-Harrânî. *Mecmûu fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed b. Kâsım (son), Muhammed b. Abdurrahman. 35 Cilt. Medine: Mecma Melik Fahd, 2004.
- İbn Zencele, Ebü'Zür'a Abdurram b. Muhammed. *Hucetü'l-kıraât*. thk. Said Afganî. Beyrut: Müessesetü'r-Risale, 5. Basım, 1997.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *en-Neşr fi'l-kırââtî'l-aşr*. thk. Cemalettin Muhammed Şerif. 3 Cilt. Tanta: Dâru's-Sahâbe, 2014.
- İbnü'l-Cezerî, Ebü'l-Hayr Şemsüddin Muhammed b. Muhammed b. Muhammed b. Alî b. Yûsuf. *Gâyetü'n-nihâye fi esmâi ricâli'l-kırâât üli'r-rivâye ve'd-dirâye*. thk. Ebü İbrahim Amr b. Abdullah. 4 Cilt. Kahire: Dâru'l-Lu'luât, 2017.
- İdîme, Muhammed Abdülhalik. *Dirâsâtün liuslûbi'l-Kur'âni'l-Kerim*. 11 Cilt. Kahire: Dâru'l-Hadis el-Kâhire, 2004.
- Karaman, Hayreddin vd. *Kur'an Yolu Türkçe Meal ve Tefsir*. Ankara: Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, 7. Basım, 2020.
- Kastallâni, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebi Bekr el-. *Letâ'ifü'l-işârât li-fünûni'l-kırâât*. 10 Cilt. Medine: Merkezü Dirâsâti'l-Kurâniyye, 2013.
- Kılıç, Süleyman. *Mâide Suresi Bağlamında Nâfi, Ebü Amr ve Âsım Kıraatleri*. Aksaray: Aksaray Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2019.
- Koyuncu, Recep - Kılıç, Süleyman. "İbnü'l-Cezerî Öncesi Kıraat Ekollerine Genel Bakış". *Kilitbahir* 23 (18 Eylül 2023), 191-218.
- Kütükoğlu, Ahmet. "Taberî (ö. 310/923) İle İbn Atıyye'nin (ö. 541/1147) Kıraat Tercihlerine Yaklaşımları". *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi (ÇÜİFD)* 24/1 (30 Haziran 2024), 1-16.
- Mekkî b. Ebî Tâlib, Hammûş b. Muhammed el-Kaysî. *el-İbâne an me'âni'l-kırâât*. thk. Abdülfettâh İsmâil Şelebî. Kahire: Dâru Nehda, 1960.
- Müberred, Ebü'l-Abbâs Muhammed b. Yezîd b. Abdilekber b. Umeyr el-. *el-Muktedab*. thk. Muhammed Abdülhâlik Uzayme. 4 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1964.
- Sarı, Mehmet Ali. "Âsım b. Behdele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 3/475-476. İstanbul: TDV Yayınları, 1991.
- Semîn el-Halebî, Ebü'l-Abbâs Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf b. Abdiddâim. *ed-Dürrü'l-masûn fi ulûmi'l-kitâbi'l-meknûn*. thk. Ahmed Muhammed Harrât. Dimaşk: Dâru'l-Kalem, 1994.
- Sicistânî, Ebü Bekr Abdullah b. Ebî Dâvûd Süleymân b. Eş'as. *Kitâbü'l-Mesâhif*. thk. Muhibbiddîn Abdussiccân Vâiz. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Beşerî'l-İslâmiyye, 2. Basım, 2002.
- Taberî, Ebü Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-. *Câmü'l-beyân an te'vîli âyi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdülmuhsin et-Türkî. 26 Cilt. Riyad: Dâru Hicr, 2001.
- Tetik, Necati. *Başlangıçtan IX. Hicri Asra Kadar Kıraat İlminin Talimi*. İstanbul: İşaret Yayınları, 1990.

- Ukberî, Ebü'l-Bekâ Muhibbüddîn Abdullâh b. el-Hüseyn b. Abdillâh el-. *et-Tibyân fî irâbi'l-Kurân*. thk. Ali Muhammed el-Becâvî. 2 Cilt. Kahire: İsa el-Bâbî el-Halebî, 1972.
- Yiğit, İdris. *Temel Meseleleriyle Kıraat ve Tecvid İlminde Lahn Olgusu*. Konya: Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2024.
- Zeccâc, Ebû İshâk İbrâhîm. *Me'âni'l-Kur'ân ve irâbuhû*. thk. Abdulcelîl Abduh Şelebî. 5 Cilt. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1988.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Marifetü'l-kurrâ'i'l-kibâr ale't-tabakât ve'l-asâr*. thk. Tayyar Altıkulaç. 4 Cilt. İstanbul: İslam Araştırmaları Merkezi Yayınları, 1995.
- Zehebî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-. *Siyeru alâmi'n-nübelâ'*. thk. Beşşâr Avvâd Ma'ruf. Beyrut: Müessesetü'r-Rasâle, 1996.
- Zürkânî, Muhammed Abdülazîm. *Menâhilü'l-irfân fî ulûmi'l-Kurân*. thk. Fevâz Ahmed Zemerlî. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kitâbi'l-Arabi, 1995.